

Милица М. КЕЦОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 1. 2024.
Прихваћен: 29. 2. 2024.

ХУМОР У ПРОЗИ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Полазећи од уверења да је хумор једно од важнијих обележја прозе Драгослава Михаиловића, у раду се осветљавају поступци и стилско-изражајна средства чијом се употребом постижу хумористички и њима сродни – иронични и аутоиронични, саркастични, комични и други ефекти. Такође, испитују се везе између различитих облика хумора и специфичних перспектива које приповедачи и/или књижевни јунаци заузимају, односно везе између хумора и њихових тачака гледишта, испољених на плану психолошких, идеолошких и/или фразеолошких карактеристика (Успенски 1979). А пошто се хумор јавља и у оним ситуацијама у којима би се читалац, по природи ствари, најмање надао, указаће се и на присуство црног хумора, који махом остварује катарктичку функцију. Издвојићемо и примере у којима се сусрећу елементи пародије, гротеске, те *алегоричне* и *фантастичне сатиричне приче* домановићевског типа.

Кључне речи: Драгослав Михаиловић, хумор, приповедачки поступак, инфантилна тачка гледишта, онеобичавање, језик.

Хумористички и њима сродни – иронични и аутоиронични, саркастични, комични и други ефекти који се остварују у прози Драгослава Михаиловића директна су последица изабраног *типа* књижевних јунака (в. Кецојевић 2022: 16 и д.), примене одговарајућих наративних стратегија, коришћеног језичког идиома и, најзад, употребе стилско-реторичких средстава. Другим речима, директна су последица специфичних перспектива које приповедачи и/или јунаци заузимају, односно везаности за њихове тачке гледишта, које се испољавају на плану психолошких, идеолошких и/или фразеолошких карактеристика (Успенски 1979: 15 и д.).

* milica.kecojevic@fil.bg.ac.rs

1.

Када говоримо о јунацима, вреди поћи од њиховог именовања, јер не само што имена, тј. надимци наводе на смех него и убедљиво доприносе индивидуализацији и карактеризацији носилаца тих надимака: Столе Апаш, Ивица Лепи, Стева Џамбас, Миланче Голи, Јова Јолпаз, Миша Цврчак, Пера Патак, Мита Мајмун, Тома Хладни (*Кад су цветале тикве*), Лаза Мечка, Максим Пиздић Из Руме Има Дупе Од Гуме (*Гори Морава*), Лаза Џепина, Љуба Бомбардер („Ђевапчићи и пиво”).

И баш као што је Михаиловић имао обичај да у тексту пружа мотивацију наслова својих дела,¹ тако је и етимологију надимака најчешће образлагао у самоме тексту (уп. Милановић 2021). Поменимо само неке, превасходно надимке симболичког значења: Аутобус и Ђорка,² Љуба Врпаче,³ Жика Курјак,⁴ Миса Жабац,⁵ Паја Ђора.⁶

Занимљиво је запазити да су у многим приликама покушаји карактеролошког дефинисања јунака праћени иронијом, било да ти покушаји долазе од приповедачке инстанце било од неког лика који је део фикционалног света. Тако је, рецимо, заменик управника ћупријског затвора, за кога су хапшеници веровали да пије, иронично именован као „*Ранко Шљивић од Левча, љубитељ левче и левка*” (1993: 60).⁷ О иронији се може говорити и поводом предатног богослова а поратног принудног целата Веселина Булатовића. Осим што носи надимак Поп, Булатовић је практично и метонимијски представљен, посредством ’радилишног предузећа’ на Јадрану, којим се дичи „као сопственим животним делом и правим безбедносним чедом” (2000: 148). Понекад је довољан само деминутив са пејоративним значењем – „*комесарић евидентичар*” (2017: 31), или идеолошки обојен пејоратив – „*Кумунистичко копице*” (2017: 88), да би се истакао негативан, подругљив однос према јунацима.

Интересантно је да Михаиловићеви приповедачи и јунаци не крију да гаје анимозитет према представницима динарске расе. Црногорци су обично иронично приказани као „веслачи лактовима” (1997: 271), припадници „великог одреда јуришника на београдске фотеље” (2002: 99); људи који воле да галаме и, поврх свега, воле „признања и титуле” (1993: 27). Пошто су у питању тобожњи праведници, Црногорци станују у рајској кући, и, због наводних заслуга, смештени су близу Господа („Свети Петар спасава Србе”). Нимало случајно, затичемо их окупљене око гуслара. Док гуслар пева народне песме, „они, озбиљни, слушају”, а тек „понеком” „капне и суза” (2000:

¹ В. Кецојевић 2022: 104–105; 156, фуснота 202; 200, фуснота 247; 256.

² В. „Фреде, лаку ноћ”, у: Михаиловић 2017: 103, 112.

³ В. Исто 2005: 15.

⁴ В. „Барабе, коњи и гегуле”, у: Исто 2016: 17.

⁵ В. Исто 1979: 20.

⁶ В. Исто 1994: 19.

⁷ Напомена: Цитати из дела биће дати према наведеним издањима, најчешће са годином издања и бројем стране у загради на крају цитата. Курзивни су пренети из оригинала, а подвлачења су наша.

230). Такође, у складу са стереотипно схваћеном представом, Црногорци диване о јуначким подухватима, хвале се и надмећу својим херојским делима, или пак, на другом крају спрата, неколицина „достојанствено” полемише о политици, гледајући да „што пре истрчи у први ред” (231). Међу становницима блештавобеле деветоспратнице, издваја се један који моли арханђела да се врати на земљу и набави му „никшићку *зету*”. Овај смешни гест прати Мијаилово образложење из којег се ишчитава критика нарцисизма као доминантне особине Црногораца, особине која се, у хришћанском рају, додатно потенцира: „нашли па зашли. Они поштују само себе” (231).

Даље, треба поменути да у Михаиловићевој прози затичемо добар број особених и, судећи по њиховом понашању, (траги)комичних јунака. Таквим се указује Ћамил, због чињенице да се зарад заљубљености у смеђокосу лепотицу одрекао свих предности „шукар живота”. Мечка се вратила своме мужу – иронија је уткана у став приповедача: „Одлетела је његова Мечка као лака црна ластавица обалка и већ цвркуће под неком чергом топлијом од његове” (2016: 63) – а Ћамил је остао сам, унесрећен и слеп на десно око. Зарад љубави, у комичну фигуру се претвара и Света Петронијевић, док се бори за наклоност од себе 32 година млађе Мирјане (симболичан је наслов *Треће пролеће*), па и Лека, професор у пензији („Лепо писање”), који ступа у однос са младом домаћицом пансиона у коме је одсео. Штавише, Лека је познат по надимку који је, због изразите усредређености на врлине женског пола, самом себи наденуо: „поглавица Извежбано Око” (2010: 81). Очито је да се оваквом именовану не може одрећи аутоиронични потенцијал. Траги-комичне елементе препознајемо и у начину на који је замишљен ГенADIје Задворски (у: „Фреде, лаку ноћ”), јунак који пати због тога што се нашао у љубавном троуглу са младим поручником Зецом. На свој начин, занимљив је и пар јунака, антагониста, Јован Тркуља и његов цимер Станоје („Плач Јована Тркуље”). Оштар контраст међу њима темељи се на чињеници да је Тркуља женама само понизно служио док је Станоје „своје емоционалне екстазе углавном и креветски остваривао” (2010: 100).

2.

С обзиром на то да је актерима Михаиловићевих дела претежно поверена и улога наратора, не можемо а да се не сетимо језика којим се оглашавају. Већ смо утврдили (в. Исто 2022: 23–29) да је роман *Кад су цветале тикве* добрим делом исприповедан београдским аргоом, приповетка „Богиње”, *Петријин венац* и *Чизмаши* косовско-ресавским дијалектом, који се спорадично јавља у роману *Гори Морава*.

Међутим, циљ нам је да приђемо ближе и приметимо да хуморни ефекат производи употреба одређених речи и израза, које јунаци погрешно изговарају или присвајају и изговарају онако како су од других (погрешно) чули и упамтили. Док чека на стрељање и разговара са немачким командантом,

Милица Стефановић („Богиње”) понавља изразе Растолмаче, растолмачио (2017: 88), а Милица Сандић („Лилика”) верно опонаша комшиницу Тотигу и на питање дечака Цврлета *како се зове*, одговара: „а за кај те интересира” (2017: 62). Слично чини и Стева, премда се у *Гори Морава* прелазак са његове на туђу фразеолошку тачку гледишта сугерише и обликом слова. Штавише, Стева ће, на основу језичке „грешке”, закључити како је његов друг Паја обожавао да се „прави важан”: „Није знао ни да се не каже *мама* него *мамо!* То тако говоре само господчићи” (1994: 18). По много чему јединствена, приповетка „Богиње” се издваја и по томе што снага хумора лежи у бројним деминутивима, клетвама и благословима којима јунакиња прибегава. Осим кратких говорних облика, у *Петријином венцу* хуморно делују и пејоративи, и за данашње језичко осећање необичан ред речи у реченици, у пасајима у којима јунакиња опонаша различите стилове.⁸

Са своје стране, хумор је заснован и на неправилном говору неколицине јунака странаца. У приповеци „Ћевапчићи и пиво” упознајемо Марија, тренера боксерског клуба „Душановац”, пореклом Италијана, па његови искази, у којима је очувана аутентичност казивања, изазивају смех: „Слусај, каже, ми немамо парови. То неће буде добро. Јуди ’оце гледају доста бокс. Он плати карта, плати скупо пиво, плати скупо цевап, ’оце гледа, лазе оци. Ово – нема ниста. Изадзе два децко, мало ради рука, мало ради нога – идес куци! Нама јуди звизди као један пропалица” (2000: 26). Приликом исцртавања Мариовог портрета, приповедач се служи и иронијом: „И, дабоме, псује, боље него ми. То је од српског прво научно” (23). Из истог угла посматран, интересантан је ГенADIје Задворски, Рус пореклом.

Кад је језик у питању, привлачан је и Бељин говор („Мијандрош и Беља”), који прераста у комичан: „Фтани. ’Офу видим [...] Јети фтуо?” (2000: 134, 136). Особине комичног у себе упија и говор Јосипа Броза (*Злотвори*; изражена палаталност: ч>ћ, л>љ, н>њ), што доприноси готово карикатуралној слици државника и председника КПЈ, слици која је употпуњена његовим занимањем за подмлађивање, боју којом ће офарбати косу, сусрете са женама и др. Донекле слично, хуморни ефекти се постижу и у приповеткама „Четрдесет и три године” (у: *Ухвати звезду падалицу*) и „Како то да напишем, другар” (у: *Лов на стенице*).⁹ У склопу потоње, вредан је помена црним хумором обојени коментар Муле, муслимана из Босне. Наиме, Мула преминулог замотава у ћебе, строго водећи рачуна да му се „ни прст не види”, и отправља га, како вели, „тамо где нема ни кише ни сунца, где се ни мода не тјера” (1993: 176).

Са становишта језика, жаргонизми, дијалектизми и други регионални изрази, те фразеологизми, повке, вулгарне („сероње”, „гаће”, „усранко”, „прдеги”, „говно”, „говнар”, „гузице”...) и непристојне, опцене речи,¹⁰ чија је употреба код Михаиловића доста распрострањена („реферишу на људску

⁸ О М. Стефановић и П. Ђорђевић, више код: Исто 2022: 75–77. и 151–153.

⁹ В. Исто 2022: 239, 263.

¹⁰ Нпр.: „Не зна се ко би ту кога прцао” (2000: 222); „Тако јебу партизани” (2002: 75); „Курац! Курац! Курац!” (2016: 210).

сексуалност, физиологију пробаве и секреције, те органе који учествују у тим радњама¹¹), погодна су средства за постизање експресивности, али и непресушни извор комике: „Опет купус, проклет био и он. Не могу ја [Петрија] без купус. [...] О, матер ли му, мислим се, и купусу и ономе кој га измислио” (1979: 258, 261); „О, мислим се, јебем ти мој стра целог века. Па валда могу ја [Петрија] једанпут и без стра” (89); „Нешто ме сврбе јајца! Пожури да ми занесеш стојка, па да ме почешаш” (1983: 247); „Ма носи се [...] пиздо једна жандарска. Кој ти јаши матер усрану” (1983: 247); „Шио ми га Ђура. Вези курцу чарапе. Гради пички шубару” (1983: 288). Код Михаиловића, међутим, нема „поштеђених”! Управо се коришћењем псовки и њихових еуфемистичних варијаната¹² у потпуности укида идеализација чак и божанског лика: „И да кажеш [Петар] твојим удареним¹³ Србима да ћу ја њима, ако се не опамете – мајку мајчину!” (2000: 236).

Уз то, постоји доста примера у којима долази до већег растерећења јунака који псовку изговарају, односно примера у којима постаје читија основна улога псовки, као што је „испољавање агресивности и негативне афектације, нпр. беса, љутње или фрустрације”,¹⁴ али и „симпатије, одушевљења, чуђења, запрепашћења, страха, бола, нестрпљивости, неслагања, непристајања”¹⁵: „Животе, крвопијо, мамицу ти смрдљиву!” (2016: 209); „Јебем му матер докторску...” (2016: 202); „Јебем ти мој народ” (2016: 204); „Животе-е-е, мамицу ти смрдљиву јебем!” (1994: 158); „... мајку вам јебем крвничку!” (1997: 265); „Је л’ вас има још, мајку вам ништачку? [...] Је л’ вас има још таквих, мртву вам мајку!” (2005: 18); „Јебем вам матер ћупричанску...” (2000: 104); „О, судбино, јебем ли ти матер...” (1979: 69) итд. Није редак случај ни да се псовка или вулгаризам нађу удружени са иронијом или сарказмом: „Сад, то је го-син-генерал малко срао. Кад си генерал, мораш и да сереш, и танко и дебело, како ти кад устреба” (1983: 18); „То сад сви од среће треба да се усеру, што он [Жика Курјак] дошо” (1979: 266); „Боље без аеродрома сувих гаћа него с њим али усран” (2000: 8). Насупрот наведеним примерима стоји исказ попут „Добро ти јутро, мислим се, било на гробље, а не овдена, кучко, да бил кучка” (1979: 83), који Петрија, више за себе, упућује комшиници Полексији. У основи, исте су природе и искази типа: „Ма убио га Бог, и њега” (1994: 143); „Убио га Бог, ’ди. Мора бит’, у кафану” (145), које изговара Стевина стрина Коса, односно Стевина мајка Лепосава: „О, убио те Бог, кој те так’ог роди!” (120), а такође Жика Курјак у *Чизмашима*: „Па кад он стално с ону ташну млатара, јебала га ташна и онај који му је купио!” (1983: 215). По нашем

¹¹ Мандић, Ђурић 2015: 292.

¹² Еуфемистична варијанта псовке је она у којој је „’вулгарна’ реч изостављена или замењена ’пристојном’” (Исто 2015: 296).

¹³ Исказ Св. Петра: „Зар за њих неком да кажем да су одједанпут постали умивени, чисти, љубазни; поздрављају један другог на улици; млађи у аутобусу устају старијима; редовно иду у цркву и моле се Богу; не лажу и не краду? Ко ће ми поверовати?” (240), у ствари, почива на сарказму.

¹⁴ Исто 2015: 293.

¹⁵ Исто 2015: 294.

осећању, друга група набројаних примера иде у прилог тези проучавалаца који су утврдили подударност између псовке и клетвених жеља.¹⁶

3.

Михаиловићеви приповедачи и јунаци су привлачни и због тога што поседују смисао за хумор, који се огледа пре свега у избору догађаја и начину на који виде и описују те догађаје, по потреби бојећи своје излагање (ауто) иронијом или сарказмом. Када Петрија буде проживљавала тренутке највеће неизвесности, одважиће се да пође у потрагу за повређеним мужем. Међутим, чим се буде суочила са препрекама на путу, подсмехнуће се сопственој одлуци да гумене опанке замени ципелама на штиклу: „Решила сам да бидем госпођа. И баш сам нашла кад ћу да бидем” (1979: 160). Будући да се Петрија ослања и на информације других, иронија се препознаје и у партијама у којима испитује истинитост гласина које је чула, рецимо, да је Љиљин муж претукао Витомира: „И не би нешто рекла да се [Радомир] много усрећио с његову Љиљу, не знам да л би се он за њу опште био. Пре би ју тај, чини ми ске, пуштио да иде с милим богом ди ју ноге носе и очи воде, но што би за њу неког јурио. Тога би он радије изгрлио и изљубио, и паре би му за пут дао, но што би га јурио. Ама не може, човече, да буде. Немој ники ништа да ми прича” (114).

И у поменутој приповеци „Свети Петар спасава Србе”, оствареној по угледу на алегоричне и фантастичне сатиричне приче Радоја Домановића,¹⁷ антропоморфизовани, дакле, карикатурално представљени Бог, прибегава иронији, готово на граници са сарказмом: „’Ди сам ја мог’о да наредим да се пуца и бацају бомбе на моје драге Србе! Па они мене обожавају” (2000: 235). Истом мером, Свевишњем узвраћа Петар: „Обожавамо те, Господе [...] Дивимо се твојој божанској моћи и кунемо се твојим именом!” (235), а доцније, на исти начин, Петар ће формулисати обећање да ће Срби живети „с твојим именом на уснама, Господе” и „с тобом у мислима” (236). Иронија је скопчана и са околношћу да божји изасланик, арханђел Мијаило, Петра превози „ракетцом”: „Није велика, као ове којима нас бомбардују. Неће ту бити, видим, неке удобности” (216), мада је вредно помена и да истицање Мијаиловог изгледа поприма гротескне размере.¹⁸

По учесталости самоироније, изван сумње, предњачи *Гори Морава*. Као и у већини остварења, самоиронија и у овом роману има упориште у појави коју су теоретичари прозе именовали као „двојство”, односно „нарцистичко јединство” наративног субјекта (в. Русе 1995: 18; уп. Штанцл 1987:

¹⁶ В. Исто 2015: 297.

¹⁷ О томе смо писали у раду „Приповедачка књига Јалова јесен”, који је још почетком 2022. године прихваћен за објављивање у зборнику радова са научног скупа „Девет деценија Драгослава Михаиловића”, одржаног 8–10. септембра 2021. у ИКУМ-у.

¹⁸ „... у лицу је права бараба, с избријаном црном брадом до очију, и некаквом ромбоидном главом и ситним врљавим очицама, за које никако не знаш куд гледају. Обучен је у тамноплаво ђубретарско радно одело, а руке су му, с неочишћеним дугим ноктима, црне и прљаве баш као да по улици скупља ђубре. Прави камиониција; онај који се по два месеца не враћа кући” (221).

61 и д.). Киван на свет одраслих који му није наклоњен, малени Стева самосажаливо узвикује: „стално сам ја њима нешто морао да објашњавам!” (1994: 95); „ма, ја сам њих морао да убеђујем и у најочигледније ствари!” (100). Обликујући властити портрет, Стева себе представља као неког кога је баба држала за убедљиво „најслабијег, најнеспособнијег и најглупљег” (10). Са потоњег разлога, редовно му је помагала и „ништа друго осим болести од мене није ни очекивала” (22). Аутоиронични призив попрамају и поређења: кафеција је, због болова у леђима, „ходао укочено и смешно као ја кад напуним гаће” (77), а на венчању Бранка Црног, у „полуматроском оделцету и белим дугим чарапама”, Стева је стајао „умудрен као ћуре улитано по ногама” (37). Аутоиронија искрсава и у неповољним ситуацијама у које Стевица доспева, нпр. када горко оплакује бабине методе лечења крајника, или, када се бори да не заплаче након што га је Максим Пиздић извукао из реке. Самоироничан осврт видљив је и у сцени у којој, без имало гриже савести, ужива једући производе од свињског меса.¹⁹ Сличан принцип примењен је и приповеци „Лов на стенице”. Огрнут зимским капутом усред лета, неименовани јунак проклиње своје тело које га је, на саслушању, процесом знојења одало: „толико сам желео да изгледа како се не бојим!” (1993: 37), или, на другом месту, мада је жарко желео да опсује ’руководиоца радова’, „даскао бих себи ако бих рекао да сам се на то усуђивао” (76). Индикативан је, у погледу самоироније, и исказ којим исти овај јунак коментарише сопствену „повољну” позицију на Голом отоку: „Каква срећа, јадна ми мајка!” (76). Црте самоироније откривамо и у приповеци „Јалова јесен”: „Ја се по цео дан носим с мојим глупостима за писаћом машином – ти не можеш ни да замислиш колико сам глуп!...” (2000: 187), поверава се главни лик пријатељу Аци, па и у роману *Треће пролеће*: узрок због кога је нагло почео да ужива популарност код упадљиво млађих жена, Петронијевић открива у дебљини свог „буђелара” (2002: 74).

У појединим остварењима Д. Михаиловића налазимо и илустративне примере за сарказам.²⁰ Након што би решио да удовољи искључиво Лепосавином позиву, Пера би накратко напустио кафану и дошао да посети болесног сина. „Није умирао од жеље да нас дуго гледа” (1994: 16), суверено закључује Стева у *Гори Морава*. Док евоцира успомене, Стева се присећа и сусрета са стрином: „Она ми преко прага пружа оширок, мекан длан са великим чукљем и, помало га кривећи, задржава ме даље од себе. Очигледно, ни она не гине од жеље за загрљајем” (142). Хуморно делују и заједљиви коментари женских ликова, обично Лепосаве која мужа прекорева речима: „Не мораш баш све да попијеш” (16), такође, исказ у коме се експлицира њена жеља да у Везировску јаму баце не само Перу („твог очекању”) него „и све пијанице редом” (88). Коначно, крајње је необичан и сарказмом обележен

¹⁹ Опширније у: Исто 2022: 233, 237–238.

²⁰ Нпр.: „Моја свекрва код куће одма оће да ме испита. Мора она све да зна, да јој се не деси да нешто пропусти” (1979: 36); „Ја гледам шта човек [Миса] ради. Сад ће до мрака да спава. Онда ће да устане, да се омије, да попије воду и слатко, кафу да попије, па ће опет мало у кафану. Да не изгуби ред” (37).

исказ којим Лепосава покушава да одбрани положај жене која није биолошка мајка, ако хоћемо и значај сопствене, пресудне улоге коју је у процесу Стевиног одрастања имала: „Ал’ ја мислим, права мајка није она што роди, те се изврне и умре, но ова веселница што негује и подиже. Лако ти је да мреш, ’ајде жено кисела, остани и живи. То да те видим” (20).

4.

Већ смо нагостили да су многа збивања у Михаиловићевој прози пропуштена кроз доживљајни *филтер* јунака и, следствено, изразито су субјективна. Код одраслих, релативно безазлен хумор се јавља као последица њиховог наивног погледа на свет. Сходно црнини коју случајна пролазница носи, М. Стефановић темелји закључак да је Јованка добар човек и доноси одлуку да јој се обрати за помоћ. Хуморни ефекат поприма и чуђење које Милица, усред логора смрти, изражава: „како могу даме одвоје од Мог Детета имајули они Децу” (2017: 86). Такође, оправдање које Инге проналази за Љубину неконтролисану потребу за повратком у домовином („некаква менструзија”). Тражећи узрок и лек својој загонетној болести, на основу понашања доктора који су је прегледали, Петрија просуђује о исходу свог живота: „И – већ ја видим мојег бога. Чим они тебе много обрћу и врте главом, а никаки ти лекови не дају, зна ти се. Срећан ти пут, Петријо” (1979: 35). А када доцније Миса буде поболео, противиће се саветима лекара: „Кој се још од вене с неку белу чарапу излечио? Немој ники да ми прича. Да је бар вунена, па ајде де. Него гумена. Ладно, то, бре, како нешто ладно може ногу да ти излечи? Ајде, бога ти” (253). Можда више од свих, хумором су обременени фрагменти у склопу целине „Велика опаснос и вешта одбрана од вештице”; први, у коме Петрија излаже своју представу о вештици (в. 1979: 57–58), и осми, у коме замишља како се вратнице затвора раскриљују пред Полексијом (в. Исто 2022: 144).

На другој страни, извор хумора постаје инфантилна перспектива. Таква је случај у приповеци „Лилика” (Лилика је десетогодишња, слабоумна девојчица) и роману *Гори Морава*. Пошто је од одраслих из свог окружења чула да поједине жене називају погрдним именом, Милица ће успоставити и изложити сопствену „теорију”: „А ја мислим лако је њој [комшиници Јелени] да буде курва кад је лепа. [...] А моја мама има велику главу и криве ноге и кварне зубе па она не може да буде курва” (2017: 55, 56). Такође, Лилика ће се чудити и онда када, нашавши се у позицији немог посматрача, буде осветила да је мајка њеног друга Пеце кадра да се препусти еротским заносима: била је „стара и дебела” и, сходно томе, „мислила [сам] да не уме” (60, 61).

С обзиром на узрасну доб, и Стева често остаје збуњен поступцима и резонима старијих (нпр. не разуме зашто је боље да иде у школу него да буде болестан, кад „ни овако ни онако не можеш да се играш” (1994: 65)), мада су изузетни тренуци у којима му се и понашања његових вршњака указују као зачудна: „*Јадни Мика, јадна Деса, јадна Љубица*. Велики су ми ионако били

несхватљиви, па сам им дозвољавао да ураде још нешто што не схватам, али како су та деца тек тако могла да се изгубе? Ако их сада нема, је ли их икад и било? Нисам могао да верујем да неко ко, као ја, ништа не разуме, па зато свуд гура нос и онда добија батине, одједанпут може да нестане. Ако су живели, куд су се дели?" (109–110). У наведеном пасусу подвукли смо пример за аутоиронију.

Поводом наивног погледа на свет, вреди подсетити и на Стевино уверење да неко носи наочаре када му настрада родитељ или да неко умире кад не пази на себе (в. Исто 2022: 223, 224). На сличан начин је мотивисан и Петријин закључак да неко умире кад не пије воду, закључак који ће асоцијативно, са судбине непознатог детенцета, пренети на смрт која је задесила њеног другог мужа: „Мој Миса годинама воду није употребљавао и то онда главом платио. После се трго, мануо ракију. Ал цабе. Не мож ти сад оно да надокнадиш. Не мож ти за дан сто кила воду да попијеш. Нема то” (1979: 4).

А говорећи о субјективности и интензивним емотивним доживљајима, не треба заборавити ни да је, осим у *Петријином венцу* (в. 1979: 295–296, сцена у мртвачници), присуство црног хумора очито и у четвртм Михаиловићевом роману (в. 1994: 111–115, сцена бдења). Наиме, чувена је сцена у којој Стевини стричеви покушавају да свом умрлом брату обуку капут. Не само што су претходно попили неколико „чашица” него још и не примећују да је Перин палац запео за подеротину у рукаву. Читава црнихуморна сцена испуњена је дијалогом, сатканим од псовки, а Степа, узнемирен призором, сасвим изненада, наочиглед окупљених, почиње грохотом да се смеје:

Ма држи га! Не ту него овамо!
 ’Ди овамо! Ма зар не видиш да га држим! Не једи говна!
 Ма дај му ту руку! ’Ди ћеш, бре! Улази, јебем ти матер!
 Овамо! Овамо, бре, треба да прође! Тфи, јебем те, у руку да те јебем!
 Ма капут не ваља! ’Ди овакав капут нађосте, јебем ти и капут! (181).

Нагостили смо такође да се Михаиловић радо опредељивао за јунаке/приповедача скромнијих изражајних могућности, стога не изненађује околност да међу стилско-реторичким средствима доминирају поређења. Но, сликовитост и хуморност поређења није занемарљива, поготово ако имамо на уму да су настала из њихове сазнајне и доживљајне визууре. Тако, рецимо, М. Стефановић, саобразно свом животном искуству, описује изглед мужа, набијаног на колац: „Везали [су га] на Мотку ко Јаре [...] Аон је од Боја био сав Крвав и Надувен и под Нокти суму забивали Јексери паму Прсти Дошли ко Јабуке...” (2017: 83); или, подофицир Жика Курјак представља поручника Милинчића: „Мој поручник шири ноздрве ко коњ” (1983: 205). Начин на који др Јешић изводи абортус, Петрија пореди са начином на који се обављају њој добро знани послови: „И тек сад он, бога ти, поче да рије по њу. Кај неки рудар на нумеру. Струже, бога ти, копа човек живом човеку по утробу кај да заклану свињу дере” (1979: 69), а Витомирово, болешћу измучено тело са обрамицом: „Мршав дошо јадник, па ко обрамица, бога ти, дугачак; сам што се ова обрамица савија како оћеш” (117).

Исти принцип очуван је и у многим другим приликама. Примера ради, Стеви је очево лице деловало „изгужвано као прљава марамница” (1994: 161); нос М. Пиздића изгледао „као у мајмуна” (88); „поднице [у соби су се] увијале као моравска скакаоница и цијукале као мишеви” (111); баба Велика се смејала „некад грактаво као гавран некад ситно и мекетаво као коза” (11), а Паја Ђора је „израстао велики као мазгов и имао [је] гвоздене санке што иду као брзи воз” (18). Хапшеници су „залутали у логор као гуске у магли” (1997: 75). Учесници у општем метежу су се „дељали” „патрљцима намештаја као да млате жито!” (2000: 30). Ошамућен од ударца, Љуба се „љуљушкао као на рингишпилу” (2005: 57). Ђидо је „волео да се пацка крвљу као размажено дете говнима” (1997: 192). Оцу Жике Курјака су се сузе „гомилале ко неки мали вирови” (1983: 10), а све наде које је Жика имао, разбиле су се „у парампарче” „ко кад испустиш тестију на бетон” (11) итд.

ИЗВОРИ

- Михаиловић 1979: Д. Михаиловић, *Петријин венац*, Београд: СКЗ.
 1983: Д. Михаиловић, *Чизмаши*, Београд: СКЗ.
 1993: Д. Михаиловић, *Лов на стенице*, Београд: БИГЗ, Приштина: Панорама.
 1994: Д. Михаиловић, *Гори Морава*, Београд: СКЗ.
 1997: Д. Михаиловић, *Злотвори*, Београд: Народна књига–Алфа.
 2000: Д. Михаиловић, *Јалова јесен*, Београд: Народна књига–Алфа.
 2002: Д. Михаиловић, *Треће пролеће*, Београд: Аутор.
 2005: Д. Михаиловић, *Кад су цветале тикве*, Београд: ЗУНС.
 2010: Д. Михаиловић, *Преживљавање*, Београд: Завод за уџбенике.
 2016: Д. Михаиловић, *Ухвати звезду падалицу*, Сабрана дела, књ. 5, Београд: Лагуна.
 2017: Д. Михаиловић, *Фреде, лаку ноћ*, Сабрана дела, књ. 1, Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

- Кецојевић 2022: М. Кецојевић, *Поетика приповедања Драгослава Михаиловића*, Београд: Албатрос Плус.
 Мандић, Ђурић 2015: М. Мандић, Љ. Ђурић, Псовка као фолклорни жанр на примеру ’јебем ти сунце’, у: С. Ђорђевић Белић и др. (ур.), *Савремена српска фолклористика, II*, Београд: ИКУМ–Удружење фолклориста Србије–Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 291–316.
 Милановић 2021: А. Милановић, Михаиловићеви надимци и једна паралела, у: Е. Кустурица (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*, Андрићград: Андрићев институт, 271–289.
 Русе 1995: Ж. Русе, *Нарцис романописац: оглед о првом лицу у роману*, Сремски Карловци–Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.
 Успенски 1979: В. А. Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Beograd: Nolit.

Штанцл 1987: Ф. К. Штанцл, *Типичне форме романа*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Milica M. Kecojić

HUMOR IN DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ'S PROSE

(Summary)

The humorous and the related – ironic and self-ironic, sarcastic, comical and other effects materialised in Dragoslav Mihailović's prose are a direct consequence of the selected *type* of literary heroes, the application of relevant narrative strategies, the linguistic idiom used and, finally, the application of stylistic-rhetorical devices, with comparisons being dominant. In other words, they are a direct consequence of specific perspectives of the narrators and/or heroes, i.e. relation to their points of view, manifested on the plane of psychological, ideological and/or phraseological characteristics (Uspensky 1979).

Keywords: Dragoslav Mihailović, humor, narrative procedure, infantile point of view, defamiliarization, language.